

Отримано: 15 січня 2020 р.

Прорецензовано: 24 січня 2020 р.

Прийнято до друку: 26 січня 2020 р.

e-mail: margadon.igor@gmail.com

DOI: 10.25264/2415-7384-2020-10-137-142

Красильников І. О., Драч Н. В. Синергетичний підхід як методологія психологічної корекції особистості в освітньому середовищі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острого : Вид-во НаУОА, січень 2020. № 10. С. 137–142.

УДК 159.923 (075.8)

Красильников Ігор Олександрович,*кандидат психологічних наук, доцент,**практичний психолог вищої категорії Тростянецької філії I–II ступенів Щербанівського ліцею
Щербанівської сільської ради Полтавського району Полтавської області***Драч Наталія Володимирівна,***директор Щербанівського ліцею Щербанівської сільської ради
Полтавського району Полтавської області***СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ
ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ**

У статті досліджено проблему психологічної корекції особистості учасників навчального процесу, які мають негативні прояви характеру. Зазначено, що в умовах шкільного освітнього середовища не завжди класичні стандартизовані форми взаємодії психолога з учасниками навчального процесу (психологічне консультування, психолого-педагогічна бесіда, корекційна психодіагностика, тренінги) ефективні з погляду психологічної корекції особистісних установок. Проаналізовано положення та принципи синергетичного підходу як теоретичного обґрунтування неklasичних способів психологічної корекції особистості. Наголошено, що синергетичний підхід може бути методологічною основою в реалізації спонтанної за формою психологічної корекції особистості. Грунтуючись на синергетичній парадигмі, у статті запропоновано та схематично описано спонтанно-латентну форму психологічної корекції особистості вчителів, учнів та батьків в освітньому середовищі.

Ключові слова: синергетична парадигма, нелінійно-динамічні процеси, латентна психокорекція, спонтанна комунікативність, шкільне освітнє середовище.

Ihor Krasylnikov,*PhD, Associate Professor, Practical Psychologist of Trostyanets Bureau of I-II levels of the Shcherbanivsky Lyceum
of the Shcherbanivka Village radu of Poltava district Poltava region***Nataliia Drach,***Headmaster of the Shcherbanivsky Lyceum of the Shcherbanivka village radu of Poltava district Poltava region***SYNERGETIC APPROACH AS A METHODOLOGY OF PSYCHOLOGICAL CORRECTION
OF PERSONALITY IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT**

The purpose of this article is to analyse the conceptual principles of the synergistic approach as a methodological basis for solving problems related to psychological correction of the personality of schoolboys and teachers in the educational environment. In the article the theoretical bases synergistic approach as a methodological substantiation of spontaneous psychological correction of participants of pedagogical process with the purpose of formation personal competence are considered. Analyzing nonlinear-dynamic properties of complicated organized social systems, it is underlined that the support on synergistic principles allows forming qualitatively new mechanisms of psychological correction of the person in educational environment. With the base on the analysis of modern psycho-pedagogical studies on the identified problem, the authors of the article emphasize the value of the non-classical (synergetic) approach in the researches of human beings. The transition from the classical educational model to the post-classical model is related to worldview changes in psycho-pedagogical science itself. In the synergistic paradigm, researchers suppose it is important to study communicative-spontaneous mechanisms for changing personality qualities in the educational process. The article emphasizes that the educational and communicative activity of pupils is influenced by various random social and psychological factors and is not a strictly deterministic process. The application of the principles of non-classical science to the educational process is associated with the transition of the humanities to a new, postmodern stage, where the mechanism of spontaneity and spontaneity begins to play a significant role in psychological correction. The authors propose a new form of psychological correction based on the implementation of the synergetic principle of emergent, which is as follows. Corrective-latent, spontaneous, minor psychological-communicative contacts of the psychologist or management staff of the school with teachers and pupils, can lead to significant changes in personal attitudes in subjects of the educational process, for example, significant reduction of conflict-related attitudes and non-constructive communicative strategies. This methodological approach of psychological correction is organized in such a way as to “permeate” school environment on the basis of informal communicative interaction of the psychologist with the participants of the educational process. The accent is that synergistic principles can be in use as methodological attitude in realization of spontaneous psychological influence on participants of pedagogical process. Leaning on synergistic paradigm, schematically organizational spontaneous form of psychological correction of the person of participants of pedagogical process are offered and described. The offered form of

psychological correction was approved for 2017-2019 academic years on the basis of Trostyanets Bureau of I-II levels of the Shcherbanivsky Lyceum of the Shcherbanivka village radu of Poltava and other schools of Poltava, and showed, similarly to our previous observations, rather high psychology and pedagogical effect. It is noted that further it is necessary to conduct planned empirical-statistical researches regarding the analysis of efficiency of the offered spontaneously latent form of psychological correction, and also to reveal restrictions in application of this form of practical work of the psychologist in the conditions of school educational environment

Keywords: *synergistic paradigm, nonlinear-dynamic properties, latent psychocorrection, spontaneous communicativeness, school educational environment.*

Постановка проблеми. Сучасна система освіти як соціальний інститут зазнає впливу глобальних світових змін і вимагає вдосконалення, розроблення й упровадження нових форм і методів роботи практичних психологів у загальноосвітніх школах. Важливу роль у їхній діяльності відіграють форми, засоби й методи психологічної корекції особистості, орієнтовані на учасників навчального процесу (учнів, учителів, батьків). Зазначимо, що в науковій літературі психокорекцію розглядають як спрямований психологічний вплив на ті чи ті структури психіки для забезпечення повноцінного розвитку і функціонування особистості [7, 13]. Від якості проведеної психологічної корекції в шкільному освітньому середовищі залежить результативна діяльність усіх учасників процесу. Зауважимо, що далі в статті йтиметься не про психокорекційну роботу з порушенням когнітивної сфери (пам'ять, мислення і т. п.), а про форми психологічної корекції особистості в разі негативних проявів характеру.

Треба сказати, що чинні традиційні класичні форми роботи практичного психолога, у яких реалізується психологічна корекція ціннісно-сміслової сфери (психологічне консультування, психолого-педагогічна бесіда, корекційна психодіагностика, тренінги) в організаційному плані достатньо стандартизовані (є конкретний час, місце, порядок проведення та ін.) [22]. Однак, як свідчить практика, не завжди такі класичні (стандартизовані) форми взаємодії психолога з учасниками освітнього процесу ефективні з погляду психологічної корекції особистісних установок, ціннісних переконань, конфліктних диспозицій та ін. Зауважимо також, що класичні організаційно-структуровані форми психологічної корекції можуть викликати значний мотиваційний супротив із боку учасників освітнього процесу. Особливо це стосується тих випадків, коли учасники освітнього процесу мають які-небудь внутрішньоемоційні бар'єри (сором, тривожність, невпевненість тощо) або некритично оцінюють власну деформацію характеру (значне домінування, конфліктність, егоцентризм тощо), уважають, що в них «усе гаразд». Безумовно, у цих випадках психологічна корекція особистості стає проблемною. Тому існує потреба розробити такі нові організаційно-професійні форми (моделі) психологічної корекції в шкільному освітньому середовищі, які могли б вирішити цю прикладну проблему.

Будь-який метод (форма, модель) психологічної корекції повинен спиратися на те чи те теоретико-методологічне обґрунтування. Таким чином, ця проблематика вимагає відповідної рефлексії загальних сучасних психолого-педагогічних стратегій, підходів, які б обґрунтовано лягли в основу методології психологічної корекції учасників шкільного освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як указують дослідники Н. Г. Агапова, І. В. Ващенко, Г. Б. Корнетов, І. Б. Нордман, Е. А. Ямбург, на сьогодні педагогіка та психологія зазнає значних концептуальних змін, коли ідея жорсткої соціальної детермінації вже не здатна забезпечити повноцінного гармонійного розвитку особистості дитини [1, 4, 12, 18, 21]. Автори зазначають про складну психолого-педагогічну проблему керування емоційно-хаотичними станами дитини. Тому без зміни парадигмальності складно говорити про значні зміни в якості навчального процесу та розвитку учня в межах освітнього середовища. На їхню думку, тут має бути перехід до сполучених неklasичних варіативних форм і методів психолого-педагогічної практики. Дослідники М. С. Каган, І. Б. Нордман уважають, що поліпарадигмальність припускає співіснування різних методологічних настанов, усередині яких вибудовуються неklasично-варіативні моделі психолого-педагогічного процесу [8, 18].

У цьому контексті О. Г. Прикот, Е. О. Ямбург, говорячи про ідею гармонізації сучасних освітніх парадигм і стратегій, які можна застосувати в практиці шкільного навчання і психолого-педагогічної корекції, виокремлюють когнітивно-інформаційну, компетентнісну, особистісно-зорієнтовану й культурологічну. Автори стверджують, що в практиці психолого-педагогічної взаємодії неможливо застосовувати тільки одну з перерахованих стратегій, тому, як правило, треба реалізовувати принцип взаємопосилання (синергії) різних підходів. Вони також наголошують, що під час вирішення завдань освітніх психолого-педагогічних практик культурологічна та комунікативна методологія, як неklasична стратегія, повинна бути провідною [19, 21].

В останній час дослідники розвитку особистості все частіше звертають увагу на синергетичний підхід, який розглядають як загальнонаукову міждисциплінарну поліпарадигмальну теоретико-методологічну основу для розроблення методів гармонізації стосунків у різних сферах життя. Досліджуючи філософські засади освіти як складної соціальної системи, В. Г. Кремень, С. Ф. Клепко вказують, що методологічний діалог у науках про людину загалом відповідає сучасному постнеklasичному етапу роз-

виту наукового знання, де увага до всіх особистісних атрибутів людини в культурно-комунікативному контексті відіграє виняткову роль. Дослідники зазначають, що перехід від класичної шаблонно-раціоналістичної освітньої моделі до синергетичної пов'язаний зі світоглядними змінами сучасного суспільства, для якого характерна культура постмодерну. Тому філософи освіти почали зміщувати акценти від класичних природничих наук до неklasичних наук про людину [9, 14].

Близькі погляди висловлюють Ф. Е. Василюк, Д. О. Леонтьєв, С. Д. Максименко, В. В. Турбан, які говорять про «методологічну кризу» в класичній психології особистості. Вони стверджують, що під час дослідження феноменів людської свідомості потрібно наголошувати на гуманістичній парадигмі, де неklasичні психологічні явища постають у формі невизначених екзистенційно-діалогічних процесів [3, 15, 16, 17, 20].

На думку А. В. Готного, І. М. Жмайло, синергетична парадигма завойовує все більше визнання й застосування в соціальних науках, особливо в педагогіці та психології під час вирішення завдань розвитку та психокорекції особистості [5, 6, 16]. Водночас автори вказують, що ціннісно-зорієнтована активність дитини найчастіше не є однозначно детермінованим процесом, і тому принцип синергетики (варіативної парадигмальності) може виконувати системну функцію контролю й керування особистістю. На їхній погляд, опір на синергетичний підхід потребує визнання складної соціокультурної детермінації поведінки людини.

Отже, можна виокремити раніше не вирішену частину загальної проблеми. Сьогодні в межах шкільного освітнього середовища практичні психологи переважно використовують класичні за формою проведення види психологічної корекції особистості учасників навчального процесу, які не завжди ефективні. Розроблення нових форм проведення психологічної корекції вимагає відповідного науково-теоретичного обґрунтування. Сучасні філософські та психолого-педагогічні дослідження наголошують на перспективності парадигмального переходу від класичної методології до неklasичної, а саме, синергетичної. Підкреслюють, що застосування синергетичного підходу як загальної неklasичної теоретико-методологічної стратегії актуальне у вирішенні проблем підвищення якості освіти в найширшому сенсі, а значить – і для розроблення ефективних психологічних практик.

Мета і завдання дослідження – проаналізувати концептуальні положення синергетичного підходу як загального теоретико-методологічного підґрунтя психологічних практик і на основі цього запропонувати неklasичну форму проведення психологічної корекції особистості учасників навчального процесу в межах шкільного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Представники синергетичного підходу Н. М. Моїсєєв, Г. Ніколіс, І. Пригожин, Г. Хакен та ін. зазначають, що відкриті стохастичні антропосоціокультурні системи в стані хаосу, невизначеності, біфуркації володіють спонтанним механізмом самоорганізації. У стані біфуркації виникає потреба розвитку системи не по одному, а відразу по декілька аттракторів-треків. Під впливом випадкових чинників може виникати вибір одного з них, унаслідок чого відбувається суттєво якісна перебудова всієї системи. О. М. Князева і С. П. Курдюмов указують, що неklasична картина світу, представлена синергетичним підходом, наголошує не на жорстко пов'язаних причинно-наслідкових зв'язках у режимі загострення. Такі причинові ланцюги мають нелінійний характер, тобто зміни в системі можуть відбуватися непропорційно, а лавиноподібно [10]. Іншими словами, складно організованим системам не можна нав'язувати особисті шляхи розвитку, тут відсутня жорстка зумовленість. Дослідники зазначають, що синергетичний підхід розглядає конструктивну роль хаосу як самотворче начало. У станах соціально-психологічної нерівноваги дії кожної окремої людини можуть фатально впливати на життєвий шлях розвитку особистості. Таким чином, проблема керування поведінкою особистості набуває форми самокерування, але поведінка людини як складна нелінійна психічна система перебуває під великим впливом спонтанно-латентних підсвідомих настанов, які важко контролювати. О. М. Князева і С. П. Курдюмов зазначають, що тут важлива не так сила зусиль, як вектор, напрям, конфігурація та архітектура соціально-психологічного впливу, який може викликати резонансний відгук в емоційній сфері людини. Клас соціальних систем має здатність відкритості, а значить нелінійності, де незначний вплив може суттєво змінити мотиваційний напрямок поведінки. Малі флуктуації завдяки динамічній нелінійності можуть призвести до макроскопічних наслідків, з'являється так звана емерджентна динаміка. Науковці припускають, що нелінійні процеси роблять принципово ненадійними прогнози-екстраполяції розвитку системи. Автори стверджують, що методологія «задач на загострення» дає змогу говорити, що нестійкість соціально-психологічної системи не завжди призводить до руйнування, вона може виконувати й конструктивну роль.

При цьому О. М. Князева і С. П. Курдюмов погоджуються з ідеєю І. Пригожина про те, що соціальні системи завжди мають спонтанну нестабільність, де невизначеність – істотна якість, і тому важливо уважно ставитися до цієї характеристики. У стані нестійкої рівноваги з'являється особливий тип детермінації, коли система поводить себе невизначено, але це не означає відсутність детермінації взагалі. У стані нестійкості з'являється невизначений аттрактор системи, поведінкове «блукання» полем можливостей. Поблизу точок біфуркації, коли виявляється амбівалентна природа хаосу, випадковість може справді відіграти вирішальну роль для самодобудовування соціально-психологічних структур. На думку дослідників, навіть якщо випадкові «блукання» й мають місце, то не яке завгодно, а тільки в межах пев-

ного потенційного поля можливостей. Таким чином, дослідники доходять висновку, що в цьому стані примусове втручання в управління поведінкою не завжди потрібне. Управління й корекція поведінки людини повинні враховувати внутрішні тенденції мотиваційної системи, визнаючи реальність нестійких перехідних емоційних станів [10].

Для розуміння складно організованих соціальних процесів О. М. Князева вводить принцип трансдисциплінарності, наголошуючи на ідеї наскрізної інтерактивності, діалогічності між різноманітними когнітивними та прикладними рівнями людської діяльності. На думку дослідниці, трансдисциплінарності притаманне взаємне перехрещування різних когнітивних схем із різноманітною діяльністю. На практиці це означає синтез між соціальними, гуманітарними та природничими науками, а також літературою, мистецтвом, культурно-творчими сферами духовного досвіду людської діяльності. Авторка робить висновок, що інтерактивні трансдисциплінарні когнітивні стратегії можуть бути головними для створення прикладних соціальних технологій. На її думку, у сучасних науках про людину принцип трансдисциплінарності надає поштовх до феноменології, до вивчення ціннісної свідомості й суб'єктивного досвіду, до «методології від першої особи» [11].

Щодо синергетичної парадигми А. В. Готного вказує, що синергетика спирається на ідею, скоріше, індетермінованості, невизначеності, і це зближує її з парадигмою постмодернізму. Аналізуючи сучасні загальнонаукові концепції, дослідник робить висновок, що досить важко реалізувати принцип нелінійного детермінізму в плані керування соціальними процесами. З погляду синергетики, детермінація поведінки людини ситуативна, велику роль відіграють мимовільні, незначні впливи. Автор також стверджує, що динамічна нелінійність процесів не скасовує наявності в них певних наскрізних тенденцій керування соціальною поведінкою людини на основі головного чинника, який «пробивається» крізь зону випадкових відхилень і так згладжує варіативні тенденції [5].

Аналізуючи погляди І. Пригожина, Д. О. Леонтьєв вважає, що людина в ситуації біфуркації, тобто з високим ступенем невизначеності й нестійкості, досить чутлива до випадкових флуктуацій, зовнішніх психологічних впливів, що сприяє зародженню якісно нового емоційного стану та нової траєкторії розвитку особистості. У стані психологічної біфуркації жорсткий детермінізм і передбачуваність поведінки людини стає обмеженим і майбутнє не може бути зафіксовано однозначно. На його думку, діяльність людини відповідає внутрішній сутності індивідуальності, а саме: свободи, діалогічності, незалежності й одночасно спонтанної відкритості до зовнішніх ситуацій, і будь-які форми ригідної зовнішньої детермінації не завжди призводять до феноменологічних змін свідомості особистості [15]. Подібні припущення висловлює А. А. Бреусенко-Кузнецов, аналізуючи різноманітні методологічні підходи в психології. Дослідник вважає, що діяльність психолога більш ефективна, коли методологія, на якій вона базована, відбувається не в позитивістській, а в гуманітарній парадигмі [2].

Отже, з вищесказаного виокремимо такі концептуальні принципи (концепти) синергетичного підходу, які можуть бути теоретико-методологічним підґрунтям для розроблення неklasичних форм і методів психологічної корекції особистості: феноменологічна свідомість, динамічна нелінійність, спонтанна відкритість, наскрізна інтерактивність, діалогічність. Ці концепти вказують на методологічну стратегію для розроблення відповідних форм, методів психологічної корекції.

На підставі цього ми розробили нелінійну спонтанно-латентну форму (модель) психологічної корекції особистості учасників освітнього процесу в межах освітнього середовища, зміст якої схематично-описово подано далі.

Запропоновано ідею проводити психологічну корекцію установок особистості вчителів та учнів не у форматі жорстко регламентованої форми професійного роботи, а у форматі немовби спонтанного, мимовільного нецілеспрямованого спілкування з учнем або вчителем, де місце бесіди диктує ситуаційно-зручний момент. Таким чином, латентна психологічна корекція установок особистості може пронизувати весь комунікаційний простір освітнього середовища впродовж перебування учня або вчителя в освітньому закладі. Така полікомунікативна латентно-керована професійна форма психологічної корекції особистості, за даними нашого спостереження, суттєво оптимізує роботу практичного психолога, робить психологічну діяльність інтерактивно-наскрізною.

Спонтанно-відкрита форма комунікації психолога з учнем, учителем або батьками створює ситуацію неформальної бесіди як ситуації доброзичливого, екзистенційно-довірчого діалогу. При цьому учасник суб'єктивно вже не сприймає процес спонтанної комунікації як насильницький. Ця організаційна форма психотехніки створює соціально-психологічні умови, які можуть сприяти спонтанному переходу свідомості особистості на якісно новий рівень – рівень самокритичності, самоаналізу, саморефлексії, саморозвитку. Важливо, щоб запропонована форма комунікативної психотехніки корекційного впливу психолога (або керівника закладу) на особистість учня, учителя була би «вбудована» безпосередньо в увесь освітній процес. Наприклад, психолог (спільно з директором закладу), як агент психологічного впливу, може корегувати деформовані професійні установки вчителя шляхом міжособистісного спілкування, немовби незначної підказки, і не обов'язково у своєму кабінеті. Також зазначимо, що спонтанно-мимовільні, ко-

рекційно-комунікативні техніки психологічного впливу психолога або керівника освітнього закладу на особистість учнів або вчителів у формі не жорстко формалізованого міжособистісного спілкування дають змогу знижувати ступінь емоційної напруги особистості, що підвищує самокритичність.

Не заглиблюючись у різноманітні психологічні вербальні та невербальні мікротехніки спілкування, ми схематично описали спонтанно-латентну форму психологічної корекції в межах освітнього середовища, що, урешті, буде сприяти розвитку особистісних якостей учнів, учителів і батьків. Зазначимо також, що ця форма психологічної корекції, безумовно, має свої обмеження і накладає додаткові вимоги до комунікативних компетенцій практичного психолога.

Зауважимо, що запропоновану форму психологічної корекції апробовано впродовж 2017–2019 навч. рр. на базі Тростянецької філії I–II ступенів Щербанівського ліцею Щербанівської сільської ради Полтавського району Полтавської області та інших загальноосвітніх шкіл м. Полтави й засвідчено, за даними наших попередніх спостережень, досить високий психолого-педагогічний ефект. Також треба зазначити, що розроблення нових форм психотехнічної корекційної роботи буде сприяти реформі «Нова українська школа», яка, своєю чергою, передбачає формування й розвиток у суб'єктів освітнього процесу важливих для життєдіяльності соціально-комунікативних компетенцій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В умовах шкільного освітнього середовища поряд з організаційно-класичними стандартизованими формами психологічної корекції особистості (психологічне консультування, корекційна психодіагностика, психолого-педагогічна бесіда, тренінги) психолог може використовувати організаційно-некласичні форми практичної роботи, методологія яких базується на теоретичних принципах синергетичного підходу. Концептуальні принципи синергетичного підходу можуть слугувати теоретико-методологічним підґрунтям для розроблення некласичних форм і методів психологічної корекції особистісних установок учасників освітнього процесу з дисгармонійними-негативними проявами характеру. Проаналізовано принципи синергетичного підходу та виокремлено відповідні концепти (феноменологічна свідомість, нелінійна динамічність, спонтанна діалогічність, відкритість, наскрізна інтерактивність), які лягли в основу розробленої організаційно-некласичної моделі психологічної корекції особистості учасників навчального процесу. Принципи синергетичного підходу дають змогу спрямовувати діяльність практичних психологів на механізми мимовільності та спонтанності, які відіграють значну роль у латентній психологічній корекції установок особистості. Спонтанно-латентна модель психологічної корекції, запропонована та практично реалізована на базі різних загальноосвітніх шкіл, засвідчила достатньо високий психолого-педагогічний результат. Використання синергетичного підходу як теоретико-методологічної основи дає змогу корегувати особистісні якості учнів, учителів, батьків, які мають негативні прояви характеру. У подальшому потрібно провести сплановане емпірико-статистичне дослідження щодо детального аналізу ефективності запропонованої спонтанно-латентної форми проведення психологічної корекції, а також виявити обмеження в застосуванні цієї форми практичної роботи психолога в умовах шкільного освітнього середовища.

Література

1. Агапова Н. Г. Парадигмальні орієнтації і моделі сучасного освіти в контексті філософії культури. *Вестник Рязанского Государственного Университета Им. С.А. Есенина*. 2011. № 1(30). С. 46–61.
2. Бреусенко-Кузнецов А.А. Метафізическіє теорії особистості: право на прописку в психологічній науці. *Вісник НТУУ «КПІ». Серія Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2012. № 2. С. 79–86.
3. Васильок Ф.Е. Методологічний аналіз в психології. М.: Смысл, 2003. 240 с.
4. Ващенко І.В., Кондрацька Л.В. Соціально-психологічна діяльність з підлітками «групи ризику». *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки*. 2014. № 2. С. 39–46.
5. Готного А.В. Синергетика и нелинейные теории социальных изменений. *Философия и общество*. № 2. 2010. С. 105–115.
6. Жмайло І.М. Міжособистісні взаємини як соціально-психологічна проблема. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2013. № 22. С. 146–156.
7. Злобин Ю.Д. Психологическая коррекция личности: задачи, подходы, приемы. Часть II. Челябинск: Изд-во ЮурГУ, 2005. 35 с.
8. Каган М. С. Введение в историю мировой культуры. СПб.: ООО «Петрополис», 2003. 368 с.
9. Клепко С. Ф. Онтологічні проблеми в предметному полі філософії освіти. *Філософія освіти*. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. С. 69–93.
10. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики. Человек, конструирующий себя и свое будущее. М.: КомКнига, 2006. 232 с.
11. Князева Е. Н. Трансдисциплинарные стратегии исследований. *Вестник ТГПУ*. 2011. № 10. С. 193–201.
12. Корнетов Г. Б. Педагогические парадигмы базовых моделей образования. М.: Издательство университета РАО, 2001. 121 с.
13. Костакова И. В. Психологическая коррекция личности. Тольятти: Издательство ТГУ, 2016.

14. URL: https://dspace.tltsu.ru/bitstream/123456789/2978/1/Kostakova_EUI_Z.pdf
15. Кремень В. Г. Синергетика в контексті творчих інтенцій розвитку освіти. *Синергетика і освіта: монографія*. К.: Інститут обдарованої дитини, 2014. С. 11–42.
16. Леонтьев Д. А. Илья Пригожин и психология XXI века. *Психологический журнал*. 2018. Т.39. № 3. С. 5–14.
17. Леонтьев Д. А. Новые ориентиры в психологии: от необходимого к возможному. *Вопросы психологии*. 2011. № 1. С. 3–27.
18. Максименко С. Д. Екзистенціальні підстави драми людського життя. *Психологія і особистість*. 2016. № 2 (10). С. 11–20.
19. Нордман И. Б. Полипарадигмальный подход как способ повышения качества образования. *Теория и практика общественного развития*. 2015. № 10. С. 213–215.
20. Прикот О. Г. Непрерывное образование: основы управленческих инноваций. *Вестник НВГУ*. 2016. № 4. С. 43–49.
21. Турбан В. В. Парадигма суб'єктності Сергія Рубінштейна: сфера становлення етико-моральних уявлень. *Актуальні проблеми психології*. 2016. Т.7. № 42. С. 250–260.
22. Ямбург Е.А. Гармонизация педагогических парадигм – стратегия развития образования. *Журнал для администрации школ*. 2008. № 6. С. 32–40.
23. Sheridan S.M. , Amanda A. Witte, Michael J. Coutts, Amy L. Dent, Gina M. Kunz. A randomized trial examining the effects of Conjoint Behavioral Consultation in rural schools: Student outcomes and the mediating role of the teacher–parent relationship. *Journal of school psychology*. 2017. V. 61. pp. 33–53.